

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра етики, естетики та культурології

**«Трансформації практик тероризму та інституту покарання:
культурологічний аналіз»**

Кваліфікаційна робота за освітньо-науковою програмою «Культурологія»
за спеціальністю 034 «Культурологія»
на здобуття освітнього ступеня магістра культурології

Студент-виконавець:
Кравець Ірина Сергіївна
II курс,
спеціальність 034 «Культурологія»
ОНП «Культурологія»

Науковий керівник:
Маслікова Ірина Ігорівна,
доктор філософських наук, доцент

Допущено до захисту:
Зав. кафедри _____

Київ-2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ПОЯВА Й АКТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНУ «ТЕРОРИЗМУ» КРІЗЬ ПРИЗМУ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ	6
РОЗДІЛ II. ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПОКАРАННЯ В ЛОГІЦІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ.....	19
ВИСНОВКИ.....	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	37

ВСТУП

Актуальність роботи. Сучасна світова спільнота перебуває на зламі ціннісних парадигм, про що свідчать трансформації низки культурних практик. Такі зміни супроводжуються морально-етичними колізіями, внаслідок чого актуалізуються наукові розвідки в межах соціогуманітарних дисциплін. Зокрема в умовах повномасштабного вторгнення російської держави на територію України виникає потреба в зверненні уваги на окремі види практик, такі як практики тероризму та дисциплінарні практики покарання. Вказані феномени перебувають у тісному взаємозв'язку, що викликає потребу в комплексному культурологічному аналізі.

Специфіка аналізу обраних культурних практик полягає у визначенні злочинної діяльності держави-окупанта на українській території як терористичної й обґрунтуванні важливості отримання покарання за скоєні злочини. Такий підхід зумовлює вивчення практик тероризму та практик покарання в логіці їхнього становлення відповідно до соціокультурних умов і культурологічної природи кожного окремого явища. Саме історична ретроспектива дасть змогу встановити причинно-наслідковий зв'язок між семантичним навантаженням культурних феноменів й їхньою актуалізацією та трансформацією в умовах ХХІ століття.

Об'єктом дослідження є культурні практики покарання щодо тероризму.

Предметом дослідження є трансформації терористичних практик та інституту покарання в умовах сучасної соціокультурної ситуації.

Метою роботи є комплексний культурологічний аналіз появи та розвитку практик тероризму й інституалізації практик покарання з подальшим співвіднесенням їхнього функціонування в умовах постмодерного суспільства. Для досягнення поставленої мети були вирішені **такі завдання:**

1. Здійснити історико-культурологічне дослідження становлення та розвитку практик тероризму;
2. Розглянути та виявити особливості генезису та інституалізації дисциплінарних практик в контексті західноєвропейської культури;
3. Встановити корелятивний зв'язок між практиками тероризму та практиками покарання в культурологічному обґрунтуванні злочинної діяльності Російської Федерації на території України.

Мета та завдання наукової роботи вимагали детального зосередження не лише на теоретичному дослідженні культурних практик і філософських поглядів, а й на практичному середовищі, що передбачало функціонування вищезгаданих феноменів у соціальному житті. Це зумовило застосування таких **методів дослідження**: історичного – у вивченні ретроспективи появи й становлення терористичної діяльності та інституту покарання; аналітичного – у виявленні передумов зміни семантичного тлумачення терористичних практик і причин трансформації виду покарання, а також обґрунтуванні прояву практик тероризму в умовах повномасштабного вторгнення російської держави на територію України з подальшим застосуванням практик покарання за їхню злочинну діяльність на міжнародному рівні; компаративного – у виявленні специфіки становлення культурних практик, зокрема практик тероризму та практик покарання. Для вирішення поставлених завдань у роботі спиралась на загальнонаукові методи та принципи досліджень, зокрема принцип об'єктивності.

Праці, які були використані як **джерельна база**, можливо поділити на відповідні групи. До групи, що надає історичний базис щодо розвитку терористичних практик у логіці трансформацій соціокультурного простору належать «Гіпотези про тероризм» (2016) і «Дух тероризму» (2016) Жана Бодріяра, «Тероризм та політичне насильство: як їх розуміти» (2010) Діпака Гупти та праця Брюса Хоффмана «Тероризм: погляд зсередини» (2003). Наступна група робіт, що розкривала історичну ретроспективу становлення

інституту покарання, містить працю «Наглядати та карати» (1999) Мішеля Фуко та «Ефект Люцифера. Чому хороші люди стають злочинцями?» (2017) Філіпа Зімбардо. Крім того, важливе значення для наукової роботи має праця Жана Бодріяра «Прозорість зла» (2000), яка дала змогу аргументовано описати терористичну діяльність і принципи покарання в умовах 2022 року.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновку та списку літератури та джерел (23 найменування).

РОЗДІЛ I. ПОЯВА Й АКТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНУ «ТЕРОРИЗМУ» КРИЗЬ ПРИЗМУ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Сучасний соціокультурний простір сформований на основі ідеологічних принципів абсолютного гуманізму та плюралізму думок, відповідно до яких визначається напрям розвитку культурної політики кожної окремої країни з урахуванням збереження власної національної ідентичності та підтримання належного рівня міжкультурної комунікації. Такий підхід до формування інтеркультурної взаємодії первинно несе благі наміри, однак підвищення рівня свободи й невміння її «використовувати» призводять до підміни смислового навантаження цього поняття й до втрати контролю загалом в процесах відстоювання права сили у вирішенні політичних та геополітичних питань, внаслідок чого можуть актуалізуватися практики тероризму.

Поява та визначення феномена «тероризм» є складними й водночас тривалими процесами, які протягом усього історико-лінійного розвитку характеризувалися мінливістю та варіативністю. Насамперед про це свідчить відсутність єдиного погляду дослідників щодо дати першого в історії терористичного акту. Зокрема існує гіпотеза, що першою жертвою терористичного акту можна вважати батька Олександра Македонського [13]. Тобто можемо висунути припущення, що перший терористичний акт відбувся ще за 340 років до нашої ери. Водночас чимало науковців дотримуються думки, що першим терористичним угрупованням були сикарії, або ж так звані зелоти, діяльність яких датується I століттям нашої ери. Сикаріями називали членів іудейської секти, основною місією якої було звільнення Палестини від римської влади. На думку зелотів, представники єврейської еліти, які стали на бік римської влади, були зрадниками й, у певному розумінні, колабораціоністами, внаслідок чого їх необхідно було знищити. Методи боротьби зі «зрадниками» були справді безжальними, оскільки сикарії входили до натовпу та уражали жертву кинджалом, так званою «сикою». Власне, саме через використання такої зброї, представники іудейської секти

отримали свою назву. Діяльність сикаріїв цілком обґрунтовано можна назвати терористичною, оскільки її підґрунтям є як політичний мотив, так і характерний релігійний фанатизм, внаслідок якого страждання сприймалося як символ майбутнього відродження та порятунку. Однак історія сикаріїв припинилася в другій половині першого століття після Іудейського повстання, активними учасниками якого, власне, вони й були [10].

Новий поштовх практики тероризму отримали в Середньовіччі завдяки послідовникам зелотів. Наразі мова йде про асасинів, так звану шийтську секту. Представники цього терористичного угруповання прагнули очищення ісламу, що зумовлювало вибір їхніх жертв – видатних релігійних лідерів. У своїй діяльності асасини використовували такі ж методи, як і сикарії, намагаючись привернути увагу суспільства та значно дестабілізуючи ситуацію в межах геополітичного простору. Згодом у середині XIII століття монголо-татарському війську вдалося знищити асасинів. Однак приблизно в цей час на території Індії зароджується нова релігійна організація, зокрема індійські туги, які найдовше проіснували серед схожих терористичних угруповань. Їхньою особливістю стало поклоніння богині смерті та проведення ритуалів методом удушення. Вважається, що періодом розквіту діяльності індійських тугів стала англійська колонізація і, як наслідок, розвиток торгівельної справи з іноземними купцями. Відповідно до цього, представники релігійної організації здійснювали напади на мандрівників, грабували їх і вбивали кинджалом, або ж методами удушення чи отруєння. Примітно, що найпоширенішим способом вбивства вважалося удушення, оскільки саме цей метод проголосила богиня смерті в індуїзмі. Водночас варто наголосити на своєрідному «етичному кодексі», який існував у межах релігійної організації. Так, індійським тугам заборонялося вбивати жінок, хворих і немічних, або ж калік, а зброя вбивства вважалася священною. Зрештою навіть такі «етичні» норми не можуть виправдати кількість жертв терористичної діяльності тугів, що перевищила один мільйон осіб. Англійська влада продовжувала арештовувати релігійних представників аж до 1950 року, проте навіть

сьогодні, час від часу, на території Індії продовжують знаходити жертв ритуальних вбивств, які приписують послідовникам індійських тугів [7].

Повертаючись до витоків європейського тероризму, варто зазначити, що свідомо поняття «тероризм» почали використовувати у Франції для визначення періоду Французької революції як «влади жаху» наприкінці XVIII століття. Власне, саме це визначення «тероризму» в культурно-ідеологічній практиці вважається найближчим за своїм семантичним навантаженням до сучасного розуміння цього поняття. Відтак із цього історичного моменту «тероризм» набуває узагальненого тлумачення, відповідно до якого будь-яка влада чи то форма правління, заснована на страху, ототожнювалася з терористичною діяльністю. Поступово, вже з другої половини XIX століття тероризм набуває систематичного характеру. Так, наприклад, на території Російської імперії велася активна боротьба за національну автономію, а у Франції та Італії відбулися не пов'язані між собою політичні вбивства. Цікаво, що в США у цей період тероризм набуває певної особливості, сутність якої полягає в підтримці обраних груп населення, таких як представники руху Моллі Магуайрес.

Початок XX століття характеризується сприйняттям тероризму як обов'язкового чинника політичного життя. Насамперед варто вказати про есерів, які скоювали вбивства тогочасних посадовців на території Російської імперії. Кількість вбивств зростала щороку, аж поки в 1907 році не перевищила 70 осіб. У цей період у США та Європі відбулася низка замахів на життя провідних політиків, серед яких вбивства президентів Вільяма Мак-Кінлі та Джеймса Гарфілда, а також вбивство австро-угорської імператриці Єлизабет. Цікаво, що до Першої світової війни тероризм все ще частково мав індивідуальний характер і, здебільшого, його присвоювали представникам лівого суспільно-політичного погляду. Однак вже після Другої світової війни ситуація змінилася і, зрештою, терористичні угруповання зверталися по допомогу до право-радикальних суспільно-політичних організацій [7].

Варто зазначити, що Друга світова війна стала новим поворотом в історії тероризму. У цей період терористичні акти спрямовувалися проти політичних діячів і військових, які перебували під підтримкою панівного режиму. Цей факт важливо виокремити, оскільки саме спрямованість терористів на цивільне населення є однією із сучасних рис тероризму. Необхідно наголосити на тому, що такі зміни спровокували низку досліджень, прийняття потужних міжнародних законодавчо-нормативних актів, основною метою яких було визначення й боротьба з терористичною діяльністю.

Відтак задля характеристики тероризму ХХ століття розглянемо деякі з них. Зокрема Генеральна асамблея ООН пропонує розглядати тероризм як «злочинні акти, спрямовані чи розраховані на створення обстановки терору серед широкого загалу, групи осіб або окремих осіб у політичних цілях, що за жодних умов не можуть бути виправдані, якими б не були їхні мотиви (політичного, філософського, ідеологічного, расового, етнічного, релігійного чи будь-якого іншого характеру), які можуть наводитися як їхнє виправдання» [15]. Водночас відомий теролог У. Лакер стверджував, що тероризм є засобом впливу на політичну владу. Відтак терористичний акт є «застосуванням недержавного насилля або ж загрозою насилля з метою формування паніки в соціумі, ослаблення, а також засобом внесення або ж усунення політичних сил» [9]. Важливою для дослідження є думка Р. Холмса, який у процесі наукової діяльності звертався до проблеми виокремлення акту тероризму з-поміж інших видів злочинної діяльності. Так, дослідник тлумачив тероризм як «навіювання страху з метою досягнення конкретної цілі методом насилля або ж загрози насилля стосовно невинних людей». Водночас Р. Холмс зазначав, що «навмисне вбивство невинних громадян є недостатнім критерієм для розрізнення тероризму як такого, від більшості конвенційно допустимих методів військового насилля» [18].

Варто розуміти, що тероризм виходить за межі боротьби добра та зла, внаслідок чого виникає потреба в розгляді окремих його ознак задля

формування конструктивної характеристики. Як приклад, Боаз Ганор надає тлумачення «тероризму» як «інтенсивного застосування чи загрози застосування насилля проти цивільних осіб з метою досягнення політичної цілі» [22]. Так, у своєму визначенні ізраїльський науковець поєднує три основні ознаки для сприйняття насилля як тероризму, які надають чітку характеристику тероризму ХХ століття. Серед них насамперед знаходимо акт насилля, який є або ж фізичною, або ж психологічною (у разі загрози акту насилля) зброєю. Водночас, на думку Боаза Ганора, терористичний акт виключно і завжди спирається на політичне підґрунтя. Зрештою остання ознака зосереджена на застосуванні насилля виключно до цивільного населення, що вирізняє тероризм від, до прикладу, війни [22].

Зі свого боку, дослідник Брюс Хоффман пропонує дещо узагальнене сприйняття поняття «тероризм». На його думку, будь-який антисоціальний прояв насилля, незалежно від його суб'єкта, є терором. Заразом до ознак терористичної діяльності, як і попередні науковці, Б. Хоффман відносить політичний мотив, використання насилля, а також позадержавне угруповання в ролі виконавця, яке розпізнається соціумом [19].

Так чи інакше, всі вищенаведені дефініції розкривають феномен «тероризм» з виключно політичної точки зору, що значно обмежує його сенси. Якщо в ХІХ – на початку ХХ століття тероризм доцільно було розглядати в контексті політичних і соціально-психологічних передумов, то серія терористичних актів у США у вересні 2001 року, війна Росії проти України чітко доводять той факт, що сучасний тероризм не вкладається у принципи політичного феномена. Тероризм кінця ХХ – початку ХХІ століття потребує нових пояснень, зокрема в контексті культурологічного підходу.

Насамперед варто розпочати з того, що тероризм має свою соціокультурну або ж культурно-ідеологічну складову, дослідження якої необхідне для його визначення в умовах існування ХХІ століття. Особливість сучасного тероризму полягає в його перебуванні на межі принципів

традиціоналізму та принципів постмодерну, відповідно до якого знаходимо прояв саме соціокультурної, релігійної та антропологічної специфіки терористичних практик. Відтак можемо стверджувати, що сучасні та постсучасні форми тероризму характеризуються «метадержавністю» та «цивілізаційною метафізичністю», які «зумовлені саме сакрально-культурною кризою і ментально-антропологічними переворотами останніх століть» [6].

На сьогодні проблема тероризму набула глобального характеру, що свідчить про наявність критичного стану культури, або ж так званої кризи в культурі. В який же спосіб можливо аргументувати вищезначений взаємозв'язок? Передусім необхідно вказати, що аналіз явища «тероризм» цілком залежить від тлумачення феномена «культура», яке використовується в процесі дослідження. Відтак можемо розглядати культуру як спосіб регуляції людського життя, як певний механізм, в основі якого лежить діяльність, як набір сакрально-семантичних об'єктів тощо. Однак пропонуємо подивитись на культуру як на систему.

Процес розвитку кожної окремої системи складається з певних періодів, ідентифікувати які можемо як «період занепаду» та «період розвитку». Тобто система, у випадку дослідження – культура, складається з низки прогресивних і регресивних інтервалів. У такому разі можемо стверджувати, що «розвиток системи, тобто культури, поєднує як створення й нескінченне ускладнення нових форм, так і повернення до витоків, зокрема елементарного формотворення» [6]. Фактично таке поєднання непоєднуваного призводить до появи сакрально-семантичної кризи в культурі, яку ще можемо називати невідповідністю між «викликом» і «відповіддю» відповідно до поглядів А. Тойнбі. Відтак у контексті вищезазначеного стає зрозуміло, що особливий прояв насилля отримує саме в періоди спрощення культурних форм, тобто тоді, коли механізми обмеження насилля перестають діяти, і насилля повністю поглинає соціум. Цікаво, що історично першим проявом спрощення форм

вважається відхід від табу як механізму регуляції суспільства до архаїчних принципів поведінки.

Повертаючись до сакральньо-семантичної кризи в культурі, варто наголосити на тому, що криза культури як системи призводить до формування антисистем, які є деструктивними в логіці свого становлення [6]. Така деструктивність спричиняє формування терористичних міфологем, в основі яких лежить псевдорелігійний дуалізм. Тобто в такому разі мова йде про так званий поділ на «своїх – чужих» або «сакральне – профанне». Згідно з цим встановлюються нові межі допустимого й актуалізуються легітимні практики насилля, серед яких війна та жертвоприношення. Крім того, варто зауважити, що культура є феноменом соціальним, відтак утворення антисистеми є актом соціальним.

Загалом існування тероризму закладено в самій суті культури. З початку свого зародження культура зосереджувалась на сакральньо-профанному дуалізмі, відповідно до якого наявність або ж факт можливості сакральної кризи є самоочевидним. Однак, оскільки такі форми насилля як війна або жертвоприношення були частиною сакрального й відповідно легітимного, то тероризм, як наслідок переважання профанного, ставав явищем позбавленим легітимності. Відтак поява насилля поза легітимністю була закладена в первинному бутті культури.

У процесі дослідження тероризму ХХІ століття також варто враховувати й той факт, що культура, будучи явищем історичним, спричиняє її лінійний поділ на епохи. Відповідно до цього виникає потреба в зверненні до основоположних принципів постмодерну. Відхід від канонічних настанов, прагнення досягти найвищого рівня свободи призводять до того, що людина фактично відмовляється від сакральньо-символічних форм, на зміну яким приходять замітники, або ж симулякри. Поява штучних культурних заміників продукує нові «збочені» форми, однією з яких і є тероризм.

Зрештою таке тлумачення практик тероризму крізь призму принципів постмодерну знаходить своє продовження в дослідженнях сучасних істориків і культурологів, серед яких В. Кудашов і Ж. Бодріяр. Нові форми організації соціального, політичного, економічного та культурного життя надають можливість нових пояснень причин тероризму, зокрема, розглядаючи його як наслідок активного процесу глобалізації. Внутрішня сутність просвітницьких ідеалів західної цивілізації, пов'язаних із вільнодумством, зумовила актуалізацію тероризму в наш час. Тероризм можна розглядати як прояв свободи, яка не здатна виразити себе конструктивно. Надмірне зростання рівня свободи в умовах глобалізації призвело до появи маніакальної потреби в певному захисті, внаслідок чого в соціумі зріс рівень тривоги. Надалі тривога змушує суспільство проєктувати свої страхи у віртуальний світ видовищ. Саме з цього моменту тероризм стає частиною медіапростору, частиною телебачення й згодом знаходить своїх несвідомих послідовників. Заразом проблема зосереджена й в максимальній індивідуалізації сучасної особистості, внаслідок якої індивід починає належати самому собі та втрачати необхідність у дотриманні суспільних етичних норм. Очевидно, не може не постати питання: «У який спосіб можна позбутися тероризму?». На думку В. Кудашова, відповіддю на тероризм є етика неминучого, а також, як не дивно, усвідомлення приналежності до роду. Індивіду необхідно змінити фокус із себе на духовні зв'язки, які дають змогу встановити рівноцінність. Так, на допомогу приходить усвідомлення себе як частини цілого, а оскільки рід є певною подієвістю, фактично сукупністю окремих індивідуальних буттєвостей, особистості значно простіше сприйняти страх своєї неминучості і позбутися власної тривоги, яка, зрештою, не візуалізуватиметься в сучасному просторі. У такому сенсі тероризм в соціокультурному контексті можна вважати й наслідком модерну (прихованого насилля), що проявився на підґрунті постмодернізму, який, зі свого боку, культивує у візуальному світі «відмінність» та «супротив» [14].

Французький філософ і культуролог Ж. Бодрійяр пропонує дещо інакший погляд на тлумачення терористичної діяльності. Дослідник запевняє, що в основі актуалізації тероризму в сучасному просторі лежить радикальна демократизація та забезпечення свободи не стільки через глобалізацію, скільки через насилля з боку Заходу на чолі із США [3]. Як наслідок, сучасний тероризм став відповіддю на діяльність колишньої влади і набув абсолютно нового смислового значення. Фактично це певна помста за глобальний переворот, спричинений єдиною владою. Сприймаючи тероризм як соціокультурний феномен, Ж. Бодрійяр стверджує, що сьогодні він перетворився на невід'ємну частину не лише культури, а й цивілізації загалом. Відтак кожен індивід потенційно може стати терористом. У цьому контексті варто також звернути увагу на характерні особливості сучасного тероризму, які виокремлює французький культуролог. Насамперед Ж. Бодрійяр вважає, що сучасний тероризм є тероризмом багатих, водночас як його сутність зосереджується на поєднанні взаємовиключних міжнародних інтересів, внаслідок чого він не може існувати лише в межах однієї ідеології. По-друге, розвиток інформаційних і цифрових технологій зробив тероризм значно мобільнішим та непередбачуванішим.

Сучасний тероризм – ніщо без медіа. «Будучи лише реальною подією, тероризм не здатний досягти свого максимального ефекту до того часу, поки не потрапить до інформаційних стрічок» [4]. Саме інформаційний розголос формує образ тероризму, який викликає страх, тривогу та почуття незахищеності. Як би дивно не звучало, проте тероризм потребує своїх «глядачів», увагу яких можна привернути за допомогою фатальної зброї – смерті. Теракт у сучасному соціокультурному просторі стає символічним актом, актом жертвоприношення. Його театральність подібна до римського гасла «Хліба та видовищ!», однак, звісно, з погляду на сучасну інтерпретацію.

Здійснений історико-культурологічний аналіз дає змогу стверджувати, що тероризм як культурний феномен зазнав чималих трансформацій у процесі

історичного розвитку, які були ретельно вивчені й аргументовані в процесі наукових культурологічних досліджень. Здавалося, що такі прагнення до тлумачення та пошуку методів боротьби з тероризмом справді працюють. Однак 24 лютого 2022 року всі наукові напрацювання терологів, політологів, всі міжнародні законодавчо-нормативні акти щодо боротьби з тероризмом втратили будь-який сенс, оскільки стали всього лише пустими боягузливими словами проти нескінченного зла. У цей день Російська Федерація почала повномасштабне вторгнення на територію України, Російська Федерація розпочала війну. Вже понад два місяці російські окупанти здійснюють злочини міжнародного масштабу на території української держави. Згвалтування, катування, мародерство, примусове вивезення населення до держави-агресора, застосування забороненої зброї, блокування гуманітарної допомоги – це лише невелика частка жахів, яких зазнали українці за період війни, за період жорстокої терористичної діяльності путінської армії. Саме так, терористичної діяльності, адже, як запевняє відомий дослідник Й. Гейзінга, «війна має свої правила ведення, що базуються на сакральних заборонах на насилля і лише тотальна війна, тобто терор, ведеться поза правилами» [17].

Відомий французький культуролог Ж. Бодріяр, погляди якого вже неодноразово згадувалися в роботі, міркуючи про тероризм, поставив собі таке запитання: «Невже наприкінці ХХ століття можливе таке варварство?». Згадуючи ситуацію в Україні, виникає бажання дещо його інтерпретувати: «Невже в 2022 році можливе таке варварство?». Безумовно, це питання неодноразово виникало в думках українців. Спробуємо розглянути цей аспект відповідно до поглядів Ж. Бодріяра [5].

Вивчаючи проблеми сучасного соціокультурного простору, Ж. Бодріяр неодноразово звертався до теми насилля та його нової іпостасі. За словами дослідника, саме телебачення стало поштовхом до породження терору як сучасного насилля, як подоби насилля, створеної від екрану, а не від пристрасті. Ж. Бодріяр запевняв, що тероризм «існує для того, щоб слугувати

різновидом насильницького звільнення від напруги в соціальному полі» [5]. Хіба наведена теза не відповідає характеристиці російського суспільства, що століттями перебуває в «тоталітарній клітці»? Як не дивно, але думки французького культуролога дають змогу вичерпно описати усю нікчемність і терористичну сутність держави-окупанта. Так, Ж. Бодріяр стверджував, що зростання насилля та актуалізація тероризму зумовлені «рівнодіючою сил бездіяльних і байдужих, частину яких становлять інертні глядачі телеекранів» [5]. Зрештою в умовах сьогодення бачимо, що саме бездіяльність, байдужість, інертність – споконвічні риси російського менталітету, які так якісно закріпилися завдяки телевізійній пропаганді. Суспільство, позбавлене слова, критичного мислення й будь-якої раціональності, погляди якого засновані лише на політичних недопрограмах, можливо охарактеризувати як пустотне. А, як відомо, саме «в пустоті тероризму притаманна чітка логіка прискорення» [5].

Описуючи джерело тероризму, Ж. Бодріяр звертається до пояснення влади. Так, автор стверджував, що «політичне представництво є нічим іншим, як діалектичною фікцією, за якою приховується смертельний поєдинок, бажання отримати владу та знищити супротивника, і бажання це потенційно в стані привести людину до загибелі чи добровільного рабства; всяка влада ґрунтується на гегемонії государя та на голокості народу». Саме гегемонія путінського режиму, бажання бути владикою стали однією з причин того, що в ХХІ столітті відбувається геноцид українського народу, знищення української культури, яка історично ніяк не дотична до російської культури рабів. Саме відсутність оригінальної політичної стратегії, невміння і неможливість керувати соціальними відносинами призвели до того, що росія як держава втратила свою соціальну сутність. На думку Ж. Бодріяра, така держава «не функціонує відповідно до політичної волі, нею керує шантаж, залякування, вдавання, провокації чи показні турботи» [3]. Така держава «створює політику, зокрема й соціальну, якій притаманні байдужість і відсутність емоцій» [5]. Хіба це не дає підстави стверджувати, що росія –

держава-терорист? Хіба не російська влада керується шантажем і залякуванням своїх громадян? Хіба не російська держава вдає із себе рятівника «рускогаварящего населенія»? Хіба не російська влада створює провокації на території своєї ж держави задля фіктивного звинувачення в цьому української влади? Хіба не «великая держава» створює показні турботи, забороняючи функціонування міжнародних сайтів, іноземних соціальних мереж, під приводом «збереження психологічного стану російських громадян»? Усі наведені й низка інших аргументів свідчать про те, що на території України Російська Федерація здійснює терористичну діяльність, яка не має жодних виправдань і пояснень. Байдужість російського соціуму є ознакою хворого суспільства, ознакою занедбанної культури, що існує на принципах «вкради» та «привласни». Однак потрібно розуміти, що таким суб'єктам не місце серед цивілізованого культурного простору.

Насамкінець хотілося б додати, що в умовах війни в українській інформаційній культурі з'явилася низка міфологем, які так чи інакше підтримують моральний дух українського суспільства. Неодноразово в стрічках новин можемо знайти «привида Києва», російський корабель, Чернобаївку, тексти з народних пісень, однак у цьому контексті доцільно звернути увагу на називання окупантів «орками». В історії культури існує важливий принцип найменування речей, відповідно до якого річ з'являється в житті індивіда лише тоді, коли індивід надасть їй ім'я. У випадку з окупантами маємо схожу історію, коли не хочемо їх називати людьми, тому що не можемо уявити, що людина як особистість здатна на скоєння таких жахливих злочинів. Однак у такому разі важливо наголосити, що називаючи окупантів «орками», ми на підсвідомому рівні перестаємо їх вважати людьми. Проте цей аспект важливий, оскільки лише сприймаючи окупантів як окремих суб'єктів, як людей, ми вимагатимемо від них найвищої міри покарання без будь-якої поблажливості за злочини, за злочини, які скоїла людина не просто як представник *Homo sapiens sapiens*, але й як правосудна особа. І це дає

перспективи розуміння того, що за кожен злочин обов'язково буде відповідне покарання.

РОЗДІЛ II. ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПОКАРАННЯ В ЛОГІЦІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ

Практики покарання, як і практики тероризму, змінювалися протягом усього існування людства відповідно до вимог кожної конкретної епохи. Це надзвичайно складний процес, що проходив низку стадій свого становлення та, зрештою, отримав форму складної кримінально-судової інституції. Неможливо стверджувати, що інститут покарання набув свого завершеного вигляду, оскільки він постійно продовжує змінюватися та вдосконалюватися з кожною новою реформою у сфері законодавства. Враховуючи те, що такі процеси завжди супроводжуються гострими моральними колізіями, дуже важливо знайти причини та виявити передумови подібного перебігу подій стосовно інституту покарання.

Як відомо, практики покарання починалися з недотримання форм табу певними членами первісних колективів і проявлялися через їхнє вигнання [1]. Поступово, як відгук на соціокультурні вимоги, з'являються явища привселюдної страти й ув'язнення. Означені феномени не були пов'язані зі злочинами та злочинцями однакового типу. Фактично це протилежні форми покарання, які розмежовує період менше, ніж у століття. Проте саме це століття зіграло вирішальну роль у подальшому прогресі інституту покарання.

Варто розпочати з того, що питання переходу від привселюдної страти до ув'язнення потребує вичерпного аналітичного огляду. Так, деякі дослідники пояснюють такі зміни активним процесом «гуманізації», деякі – появою нових кодексів, а хтось знаходить зв'язок із формуванням певних правил судочинства тощо [21]. Проте за означеним відходом стоять значно глибші передумови. За декілька десятиків століть фактично зникає розчленоване, позначене та страчене тіло. Втрачається усвідомлення тіла як ключової цілі судово-кримінальних репресій.

За словами Мішеля Фуко, кінець XVIII – початок XIX століття знаменується поступовим відходом від сприйняття привселюдної страти як певного торжества, навіть попри тимчасові локальні прояви. Покарання перестає сприйматись як театр, воно постає всього лише необхідним адміністративним актом. Будь-які схожості з попередньою формою видовищ несуть негативний аспект. Віднині ритуал, який раніше ніс благий характер, усвідомлюється як продовження злочину. Таке явище привчає «глядачів» до жорстокості та формує підміну ролей, оскільки після «перегляду» привселюдної страти відбувається ототожнення судді та ката зі злочинцями, а безпосередньо самого злочинця – з жертвою [16].

Покарання стає найбільш прихованою частиною соціального життя, тому своє відображення знаходить винятково в проявах абстрактного мислення. Люди мають розуміти та відчувати кару через її невідворотність, а не через привселюдне дійство. Саме невідворотність покарання має змушувати людину не чинити злочин.

Зі зміною форми покарання приходить і зміна його структури. Якщо раніше правосуддя несло публічну відповідальність за насилля, наразі воно ж стає певним внутрішнім елементом, яке правосуддя вимушене терпіти [2]. Очевидно, що публічне насилля передає низку негативних «обрамлень» на учасників привселюдного дійства, і, звісно, насамперед це відображалось на катові. Кат є уособленням безчесті та сорому, що є наслідком його слідування законам. У такий спосіб виходить, що піддаватися покаранню означає апріорі бути осоромленим, водночас здійснення покарання позбавляє права виправдання й несе за собою той же процес осоромлення [16]. Відповідно до зміни структури практики покарання відбувається зміна й самого характеру вироку. Віднині вирок існує для «відновлення», «виправлення» тощо. Присуд створений не для того, щоб спокутувати скоєний злочин, а для того, щоб забезпечити виправлення.

Поступово каральні практики стають значно стриманішими та супроводжуються послабленням влади над тілом. Їм притаманне прагнення не торкатися тіла взагалі, або ж зменшити контакти з тілом до мінімального рівня. Так, зрозуміло, що саме поняття «в'язниця» як таке викликає суперечливість із вказаним аспектом, оскільки у місцях позбавлення волі завжди є види діяльності або ж комунікації, пов'язані з тілесними та фізичними характеристиками, які мають прояв у примусових роботах, засланнях, каторгах тощо. Проте такий контакт із тілом несе зовсім інший підтекст, ніж він мав в періоди привселюдних страт. Наразі тіло постає всього лише певним посередником, оскільки покарання спрямоване не на застосування фізичного насилля, а на позбавлення волі індивіда, як його єдиного права та власності [16].

З плином часу покарання набуває все нових і нових особливостей. Внаслідок зростання стриманості з'являється все більша кількість спеціалістів, які приймають рішення відносно форми кари, та знаходить свій прояв новітня утопія, суть якої полягає у зменшенні тривалості смерті [8]. Відповідно, починаючи з 1760 року, створюються спеціалізовані механізми, які здатні забезпечити одну смерть одним ударом, рівну для всіх та у вигляді покарання тільки для самого засудженого, не маючи впливу на членів його родини [16]. Втрачаючи свій театралізований характер, проте все ще будучи частиною соціального життя, смертна кара доповнюється тканиною для тіла, що свідчить, власне, про поступове ствердження прихованості процесу.

Мішелем Фуко було з'ясовано, що на початку ХІХ століття відбуваються значні зміни у процесі покарання, що зумовило фактично повне зникнення публічних страт до 1830–1848 років у західноєвропейському культурному просторі [16]. Проте, варто пам'ятати, що такі зміни носять абсолютно різний характер у кожній конкретній країні. Насамперед це спричинено різними соціальними устроями, політичними становищами й економічними особливостями. Стверджувати про раптове припинення

використання публічних смертних кар просто неможливо, це, знову ж таки, складний і тривалий процес. Як приклад, використання гільйотини залишатиметься ще довгий період часу та носитиме публічний характер, аж поки влада не буде вимушена перенести їх до в'язниці та переслідувати навіть свідків, які могли розповісти інформацію стосовно страти [11]. Так чи інакше, в'язниці завжди зазнаватимуть критики зі сторони соціуму, оскільки засуджений має відчувати більше фізичного болю, аніж інші представники суспільства.

Повертаючись до здійснення покарання через ув'язнення, зроблено висновок, що воно не спрямоване на тіло, проте, як наслідок, виникає питання, що ж є ціллю покарання? Звісно, якщо не тіло, тоді душа. В який спосіб це можливо пояснити?

Протягом певного періоду історії відбуваються зміни об'єктів дисциплінарних культурних практик [12]. По-перше, часткового видозмінення зазнають самі злочини. Деякі злочини, як приклад, зникають, оскільки змінюється соціальний устрій, деякі злочини з'являються, що впливає із попереднього. Проте завжди із століття у століття зберігається принцип поділу на дозволене і заборонене. По-друге, змінюється сам склад злочину як об'єкта судово-кримінальних практик. Це період, коли з'являються пом'якшувальні обставини внаслідок зосередження уваги не тільки на юридичних складових злочину, а й на певних суб'єктивних характеристиках кожного конкретного злочинця у вигляді його природи, минулого, певних відносин тощо. Це період, коли відбувається урахування таких особистісних характеристик, як психічний та емоційний стани, які здатні класифікувати індивіда як недієздатного, непристосованого, злочинця зокрема. У таких ситуаціях покарання для злочинця спрямоване не тільки на формування у нього бажання жити, а й бути здатним жити та виживати, шляхом встановлення певних заходів безпеки. Варто усвідомлювати, що такі заходи безпеки не є конкретно покаранням за скоєне правопорушення, це, все ж таки, контроль над

індивідом, це спосіб нейтралізувати небезпеку від нього для оточення. Психіатрична експертиза, як приклад, здатна вирахувати потенційну можливість скоєння злочину в кожного індивіда, тим самим надавши судовому процесу іншого бачення та судження [16].

Зрозуміло, що судочинство починає наповнювати свою структуру цілим переліком діагностичних, прогностичних, нормативних тверджень стосовно злочинності індивіда. Проте вказане явище супроводжується певним проблемним аспектом. Як приклад, у судовій практиці існує феномен божевілья, який несе за собою провокативне питання, власне, чи можна вважати божевільну людину винною в скоєному злочині? З одного боку, тривалий час встановлення факту божевілья скасовувало злочин взагалі. З іншого боку, в XIX столітті суди починають стверджувати, що індивід одночасно може бути і винним, і божевільним, враховуючи те, що рівень провини є пропорційним рівню божевілья. Підсудний винен, тому його необхідно ізолювати, проте ізоляція полягає в лікуванні, оскільки він хворий і небезпечний. Як наслідок, сучасне тлумачення божевілья в судовому процесі характеризується наявністю злочину, проте в іншому аспекті. Кожен злочин, кожне правопорушення саме по собі несе підтекст божевілья, або, хоча б аномалії, що свідчить про певне відхилення від норми. Відтак вирок несе конкретну оцінку нормальності та відповідні «поради» щодо відновлення нормалізації.

Із вищезазначеного дуже чітко помітно, як інститут покарання намагається позбутися своєї залежності від людської тілесності та спрямувати свої заходи на дещо глибше, що лежить у причинах злочинів. Якщо раніше покарання зосереджувалося лише на тому, аби злочинець відповідав за своє зло, то зараз значна увага приділяється знаходженню причин скоєння злочину та шляхів вирішення проблемних аспектів.

Попри значні намагання подолати людську тілесність у призначенні покарання, правосуддя продовжувало та продовжує навіть у XXI столітті

використовувати фізичні тортури та смертну кару зокрема. Очевидно, що з погляду на класичне століття сьогодні, відсоток смертних вироків здаватиметься надзвичайно високим у судово-кримінальній справі, проте це не було найчастіше застосованим покаранням до засуджених. Суди періоду XVIII–XIX століть намагались знаходити значно легші шляхи застосування покарання й, здебільшого, подібне відбувалося за рекомендацією королівської влади. Зазвичай найпоширенішим покаранням було заслання або ж штраф, які передбачали застосування фізичної сили та катування як додаткового покарання.

Під катуванням, власне, розуміють певну техніку, яка орієнтована на забезпечення встановлених принципів. По-перше, будь-яке катування визначається певним рівнем страждання. Вказаний рівень страждання має свою упорядкованість та співвідноситься з тяжкістю скоєного злочину, кількістю скоєних злочинів, особистістю злочинця тощо. Катування є певним ритуалом, що передбачає клеймування жертви шляхом надання тілесних ушкоджень. Під час публічного застосування катування й смертної кари формується певне ритуальне видовище, яке каральна влада використовувала задля впливу на соціум. Відтак саме емоційне вираження жертви виступало церемоніалом покарання і аж ніяк не побічними ефектами процесу, які викликають сором та огиду.

З другої половини XVIII століття соціум починає реагувати на привселюдні катування та страти. Філософи, теоретики, юристи висловлюють свої протести і стверджують, що публічна смертна кара є методом помсти влади народів, водночас як кат постає провідником між силою правителя та безпорадністю народу. Кримінальне правосуддя повинно перестати мстити та почати карати за скоєні злочини. Епоха Просвітництва надає історії нового бачення індивіда. Яким би жорстоким не був злочинець, передусім у ньому необхідно бачити людину. Саме людина стає протиставленням жорсткій

системі публічних страт, тим самим формуючи межу влади на здатність карати. Індивід стає мірою, проте не речей, а влади [16].

Процес відходу від жорстокості є надзвичайно складним і супроводжується певними соціальними передумовами. Насамперед це стосується самих злочинців. Як приклад, в кінці XVII століття злочинців можна охарактеризувати як людей злих, жорстоких через відсутність матеріального забезпечення, які надають перевагу злочинності певний період часу. Якщо подивитись на злочинців XVIII століття, можливо побачити людей хитрих, розважливих, які мислять абсолютно інакше. Поступово злочинність набуває індивідуалізованого характеру, про що свідчить припинення існування цілих організованих злочинних угруповань. Як наслідок, розпад банд призводить до збільшення рівня розкриття злочинності та реформації діяльності самих злочинців, що зумовлює орієнтацію на майнові права без посягання на тілесність. Зрозуміло, що формування індивідуальних «професіоналів» у кримінальній сфері не може повністю надати вичерпне пояснення переходу від «кровавих» до «шахрайських» спектрів злочинної діяльності. Це все частина величезної складної системи, яка базується і на економічних чинниках у вигляді зростання матеріального забезпечення та виробництва, і на соціальних аспектах шляхом ускладнення методів нагляду та чіткої градації соціуму, і на поновленні морального та юридичного осмислення відносин у сфері власності [16].

У контексті вищезазначеного, необхідно вказати, що первинне твердження реформаторів висувалося проти традиційного правосуддя, яке зловживало не стільки своєю владою, скільки відсутністю чітко встановлених правил. Як приклад, можна поглянути на судову систему Франції. За словами Туре, вказана система ускладнена трьома моментами. По-перше, правосуддя характеризується приватністю, що передбачає купівлю/продаж посад, передання повноважень у спадок тощо. По-друге, французькій судовій системі властиве злиття двох типів влади, а саме влади, яка виносить вирок відповідно

до закону, та влади, яка, власне, формує сам закон. По-третє, судочинству притаманний певний перелік привілей, який порушує послідовність здійснення правосуддя. Такі аспекти відіграють дуже важливу роль у самому процесі становлення інституту покарання, оскільки через відсутність прописаного рівноправного законодавства, владні представники судової системи зловживали своїми преференціями під час винесення вироків засудженим, тим самим позбавляючи їх права на апеляцію, права на справедливе проконтрольоване здійснення вироку тощо [16]. Проблема вищесказаного полягає в надмірній владі, а саме ототожненні права карати з владою суверена. Саме тому основна критика реформаторів зосереджувалась саме на надмірності влади правителя, вирішення якої полягало у формуванні нової «економії» влади та забезпеченні рівноправного її розподілу.

На думку Мішеля Фуко, протягом XVIII століття в межах судово-кримінальної практики формується нова стратегія, яка передбачає становлення нового погляду на здійснення влади карати. Так, означена «реформа» орієнтована на впорядкування й регулярність розслідування злочинів та, відповідно, покарання; надання переваги якісним, а не кількісним аспектам покарання; впровадження рівного, універсального й неминучого покарання для всіх; просування влади карати в межі соціуму. Як наслідок, техніка влади покарання, яка вибудовувалась відповідно до реформи, була зосереджена на декількох основних правилах. Насамперед це правило мінімальної кількості. Причиною злочину завжди є отримання певної вигоди. Очевидно, що якщо злочин не задовольняє потреби злочинця, він автоматично стає небажаним. Відповідно для зменшення рівня злочинності необхідно зробити так, аби зло, яке здійснюється через покарання, переважало вигоду, яка отримується від злочину. Звісно, таке твердження дещо нагадує співвіднесення смертної кари та злочину, проте це потрібно розглядати з іншої точки зору. Якщо в першому випадку покарання задовольняє бажання лише владного представника, то зараз необхідно встановити рівність інтересів у

такий спосіб, аби злочинцю було вигідніше уникнути покарання, ніж ризикувати своїм становищем і йти на злочин.

Другим правилом є правило достатньої ідеальності. Зрозуміло, що суть покарання полягає в очікуваній невігоді. Тому «біль», який передбачає кара, має бути зосереджений не на фізичному відчутті болю, а на ідеї «болю» як уособленні дискомфорту та незадоволення. Покарання орієнтоване на уяву, внаслідок чого в злочинця зникає бажання здійснювати злочин при одному пригадуванні болю, який отримується через покарання. Особливо важливо додати, що покарання пов'язане з тілом тільки шляхом уявлення, і аж ніяк не застосуванням фізичної сили.

Згодом судова система закладає правило побічних ефектів. Суть правила полягає в тому, що покарання повинно здійснювати найбільший вплив саме на тих, хто не здійснював правопорушень. Водночас соціум має бути переконаний, що злочинець був покараний за скоєний проступок.

Говорячи про правило абсолютної достовірності, потрібно зосереджувати увагу на взаємозв'язку злочину та вигоди з покаранням і його результатом. Це свідчить про те, що кожен індивід буде здатним відокремити злочин від добродійних дій. Усі закони, що передбачатимуть цей аспект, повинні мати саме письмовий вигляд, усе правосуддя зокрема, повинно мати привселюдний характер, аби кожен громадянин бачив встановлений причинно-наслідковий зв'язок між скоєним діянням і покаранням.

Правило загальної істини здається достатньо очевидним, проте воно приховує первинні зародки правосуддя. Якщо раніше покарання здійснювалось за підтримки неточних фактів, напівістин, напівсвідків, то згодом, наприкінці XVIII століття, всі судові судження мали бути однорідними, правдивими з урахуванням встановлених стандартних критеріїв істинності. Тобто злочин вважається визнаним, а злочинець винним тільки тоді, коли повністю доведений факт скоєння правопорушення. Останнє ж

правило зосереджене на оптимальній специфікації. Суть вказаного полягає в тому, що всі злочини, правопорушення, проступки мають бути точно визначені та класифіковані відповідно до видів [16]. Звісно, всі правила просто неможливо було ввести одразу, це все займало певний період часу з урахуванням усіх супутніх проблем, зокрема й процес індивідуалізації. Подібне явище вимагало від судової системи прийняття до уваги конкретно індивідуальних характеристик кожного злочинця при винесенні вироку за скоєне правопорушення.

Необхідно зазначити, що феномен покарання завжди викликав велику кількість запитань, і особливо чітко це стало помітно під час пошуку нових видів на зміну публічній смертній карі. Реформатори поставили питання: «Як встановити відповідність між злочином і покаранням?». Відповідь знайшли у формуванні певної системи покарань, яка за характером і формою відповідала скоєним злочинам. Як приклад, якщо людина посягнула на свободу соціуму, у вигляді покарання вона отримує позбавлення особистої свободи, якщо злочинець здійснив крадіжку – покарання у вигляді позбавлення майна [16]. З одного боку, здається, що такі покарання нічим не відрізняються від смертної кари, оскільки ніхто не скасував фізичне насилля або катування. Проте вказані покарання керуються іншим механізмом. Наразі система відходить від протиставлення варварства варварству в боротьбі за владу, втрачається сприйняття покарання як помсти. Судочинство орієнтоване на прозорість, саме тому покарання впливає зі злочину. Основним принципом стає не залякування, а урок. Чітко помітно сприйняття покарання як повчання, покарання як моральної настанови. Покарання відтворює закон, а не задоволення примх монарха.

Міркуючи про форми покарання, варто виокремити й поняття «дисципліни». Вказаний термін передбачає певні методи, які дають змогу здійснювати контроль над діями тіла, забезпечують постійне його підкорення та нав'язують їм відносини послухання. Такі методи використовувались в

історії за будь-яких ситуацій, починаючи від монастирів, закінчуючи окремими цехами ремесла, проте саме у XVII–XVIII століттях вони стають особливими варіантами панування. Дисципліни постають як достатньо провокативне поняття, оскільки їх порівнюють із рабством, слугами, васалітетом, аскетизмом тощо. Проте дисципліни не базуються на присвоєнні тілесності, а, певною мірою, спрямовані на привнесення користі; не є регулярним, постійним прислужуванням волі та примхам власника; не мають за мету досягти стану відчуженості. Дисципліни – вміння володіти людським тілом, спрямоване на формування ставлення «чим більше корисний, тим більше слухняний» [16].

Насамперед дисципліни пов'язані з раціональним розподілом індивідів у просторі. Таке прагнення вони вирішують шляхом відмежування та функціонального розміщення. Кожному індивіду належить своє місце, кожному місцю – свій індивід у межах корисного простору. Відповідно одиницею дисципліни є не територія, не місце, а саме ранг, тобто конкретне місце індивіда в класифікації. Зрештою, дисципліна керується розподілом робочого часу, деталізацією дій у часі, кореляцією тіла та жестів, тіла й об'єктів тощо [16].

Поряд із дисципліною завжди існували в'язниці. Вважається, що в'язниці починають з'являтися лише з оновленням видів покарання у XVIII столітті, проте ця гіпотеза не є достовірною. В'язниця, як така, існувала ще до того, як її почали використовувати в кримінальному праві, просто дещо в іншому форматі. Зрозуміло, що в'язниці постають як перші видимі наслідки переходу до нового усвідомлення покарання, як наближення до «гуманності».

З початком XIX століття було сприйняття в'язниці як чогось значно нового та раціонального, тому поступово почали відкидатись усі види покарань, які були створені реформаторами XVIII століття. Так, зрозуміло, що подібна інституція несе за собою низку негативних моментів, які мають прояв і в наявності небезпеки, і в певній марності, проте є одне ключове «але».

Поступово європейський соціум приходить до усвідомлення свободи людини як найвищої цінності, тим самим роблячи в'язницю найлегшим способом позбавлення індивіда цієї цінності. Позбавлення волі є певним врівноваженим важелем, який спрямований на гарантування суспільству безпеки та виправлення індивіда, який скоїв злочин. У такий спосіб в'язниця стає найбільш адекватною та цивілізованою формою покарання.

В'язниця є не просто місцем позбавлення волі, це диференційована та врівноважена система, яка заснована на численних чинниках. Відповідно до свого основного принципу, в'язниця забезпечує належне покарання за скоєний злочин, як приклад, кара за правопорушення крадія не ототожнюватиметься з карою за правопорушення вбивці. Ув'язнення, як таке, орієнтоване на врахування якісних, кількісних, ситуаційних характеристик злочину при правильному винесенні вироку. Інститут позбавлення волі є вичерпним дисциплінарним апаратом, оскільки він відповідає за усі рівні життя особистості, зокрема фізичний стан, працю та моральність [16].

Формування в'язниці як інституту покарання викликано дотриманням певної низки принципів. Передусім мова йде про ізоляцію. Ізоляція має два прояви, які базуються на відокремленні від навколишнього середовища, яке здатне надати мотив на скоєння злочину, та відокремленні ув'язнених один від одного. В'язниця має будуватися в такий спосіб, аби відкинути можливість конфліктів, сутичок, суперечок тощо. Заразом індивідуальна ізоляція сприяє осмисленню й переоцінці своєї сутності кожним індивідом. Будучи один на один із собою, злочинець спроможний відчутти провину за свій проступок і проаналізувати передумови вказаної ситуації. В'язниця стає способом до самопізнання злочинців [16].

Другим принципом в'язниці є праця. Робота виступає як шлях до виправлення, як спосіб самореалізації та прагнення навчитись відповідати за свої вчинки. Праця навчає ув'язненого задовольняти свої потреби, сумлінно виконувати свої обов'язки та цінувати самостійно зароблену винагороду.

Очевидно, що роботу засуджені здійснюють безоплатно, проте подібна система формує в індивіда уявлення про виробничий процес й економічну схему [16].

Попри свою спрямованість на індивідуальність і виправлення злочинця, як такого, в'язниця постає місцем для наукових соціально-психологічних досліджень. Зрозуміло, що мова йде не про фізичне застосування тілесності злочинців як піддослідних, мова йде про спостереження за поведінкою, схильностями й процесом реформування індивіда. Такі дослідження дають змогу аналізувати причини скоєння злочинів, виявляти ефективність ув'язнення загалом у процесі позбавлення волі тощо.

Однак потрібно наголосити на тому, що окрім позитивних аспектів, в'язниці притаманні й негативні наслідки позбавлення волі. Як би не було, але наявність в'язниць ніяк не знижує рівень злочинності. Зрозуміло, що кількість інститутів покарання не залишається сталою, вона значно зростає, проте кількість злочинів, при цьому, не зменшується, певною мірою, вона навіть збільшується. Крім того, ув'язнення досить часто породжує рецидив. Значна кількість ув'язнених – це колишні ув'язнені. Це свідчить про те, що замість того, аби випускати виправлених індивідів, в'язниця забезпечує поширення делінквентів [20]. Варто додати, що під «делінквентом» Фуко розуміє особу із відхиленнями у соціальній поведінці, проте відмінну від правопорушника, оскільки її характеризує не стільки дія, скільки саме життя. Така орієнтація на життєві аспекти підтверджує факт, що «злочинець» існував ще до скоєння злочину та поза ним. З іншого боку, в'язниця не може не продукувати особистостей з делінквентною поведінкою, оскільки сам інститут передбачає відхилення від природності індивіда й існування поза межами соціуму та реальності. Варто врахувати й той факт, що в'язниця своєю організацією заохочує формування окремої ієрархії та взаємодопомоги серед делінквентів, тим самим провокуючи створення кримінальних угруповань поза місцями

позбавлення волі з метою продовження протиправної та кримінальної діяльності.

Знову ж таки, кожен індивід після ув'язнення зазнає дискримінації з боку суспільства, яке диктує йому правила [23]. Так чи інакше, колишній ув'язнений ніколи не зможе відновити свою повноцінну діяльність починаючи зі сфери особистісних стосунків, закінчуючи сферою праці тільки тому, що соціум вже начепив йому тавро. Як наслідок, єдине, що залишається людині, це повертатись до своєї злочинності, як до єдиного способу для самозабезпечення [16]. Відтак, на основі двостороннього аналізу в'язниці, можемо стверджувати, що наприкінці ХІХ століття практики покарання активно формуються за принципом морально-етичного дуалізму, який і є рушійною силою в логіці подальшого розвитку інституту покарання.

На початку ХХ століття відбуваються значні трансформації в соціокультурному просторі, що призводять до появи нової іпостасі покарання. Так, мова йде про становлення міжнародного гуманітарного права та вихід практик покарання поза межі індивідуалізованого й націоналізованого обрамлення. Якщо раніше дисциплінарні культурні практики спрямовувались на окремого індивіда в межах дозволеного права кожної окремої країни, то в ХХ столітті актуалізується поняття колективної відповідальності за скоєні злочини на міжнародному рівні. У цей період ратифікується низка міжнародних законодавчо-нормативних актів, що визначають права людини під час війни та умови ведення збройних конфліктів, серед яких Гаазькі конвенції 1907 року, Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 1974 року тощо. Саме ці документи забороняють навмисне ураження цивільного населення, використання певних видів зброї, знищення важливих для життєдіяльності населення об'єктів інфраструктури. Здавалосьь, що такі вичерпні законодавчо-нормативні акти міжнародного рівня надають гарантію безпеки країнам, що визнали вказані

документи, й гарантію покарання у разі недотримання міжнародних норм цими ж країнами.

Однак російське вторгнення в Україну на початку 2022 року показує, що нормативні акти не мають чіткого алгоритму дій на практиці. Суспільство стикається з жахливою безпорадністю, за якої, з одного боку, маємо чіткі докази фактів скоєння міжнародних злочинів, а, з іншого боку, не знаємо, як їх припинити та в який спосіб за них покарати. Завдяки потужній підтримці міжнародної спільноти Україна домоглась забезпечення одного з видів покарання для Російської Федерації у вигляді санкцій. Такі міри покарання стали підтвердженням несення як індивідуалізованої, так і колективної відповідальності за скоєні злочини російською армією на території української держави. Це зумовлено тим, що санкції спрямовані як проти окремих осіб російської влади та олігархії, так і проти всього російського населення у вигляді закриття численної кількості філій міжнародних компаній на території держави-агресора й припинення діяльності низки економічних структур. Необхідно зазначити, що такий вид покарання справді є потужним і рішучим кроком на міжнародному рівні, однак значна частина санкцій має все ж пізній ефект, оскільки наслідки їхнього впровадження будуть помітні лише через певний період часу. Проте в Україні немає часу. На території української держави щодня гинуть люди, серед яких і діти. Тому рішення й дії світових лідерів значною мірою впливають на той факт, чи прокинемось ми завтра взагалі.

Зрештою в контексті вищесказаного виникає питання, чи отримає росія покарання за свої злочини? Так, безумовно. У такому разі доречно згадати події після Другої світової війни, зокрема Нюрнберзький процес і подальшу денацифікацію Німеччини. Так, Нюрнберзький процес передбачав винесення покарання на міжнародному рівні для представників керівних посад Німеччини за скоєні злочини. Серед видів покарань, призначених для вказаних суб'єктів, можемо знайти як смертну кару через повішення, так і довічне

ув'язнення, що свідчить про застосування найвищої міри покарання. Водночас денацифікація передбачала фактично повну перебудову національного мислення німців через специфічні заходи, серед яких перепоховання єврейського населення, знищеного німецькими військовими, з братських могил, примусове вивезення німців до концтаборів для наочного доказу злочинної діяльності тощо. Зрозуміло, що ідентичні міри покарання застосувати в ситуації з війною в Україні щодо Російської Федерації фактично неможливо, оскільки маємо абсолютно інший контекст і абсолютно інші умови. Проте наявність таких історичних фактів свідчить про те, що покарання на міжнародному рівні можливе й обов'язкове, зокрема й у межах культури. На прикладі денацифікації фашистської Німеччини бачимо чітке намагання перевиховати населення, змусити переоцінити свої цінності та навчити відповідати за власний вибір.

Чи можливі такі зміни з російським соціумом і російською культурою зокрема? Важко відповісти. Проблема в тому, що для цього знадобиться не одне покоління й не одне століття. Російська культура наскрізь просякнута пропагандою, яка роками насаджувалась тоталітарною політичною системою. Як наслідок, отримуємо до глибини травмоване суспільство, що живе ілюзією своєї величі. Чи здатне таке суспільство до перевиховання? Скоріше, що ні, відтак застосовувати до них покарання як перевиховання недоцільно. Російська держава повинна спокутувати свою провину за кожен скоєний злочин. Російська Федерація має нести відповідальність за кожне зруйноване життя, за кожну зруйновану домівку. Ця держава назавжди отримала тавро агресора, тавро терориста, й наше завдання зробити так, аби щоразу, згадуючи про війну в Україні, кожен член російського суспільства відчував увесь біль, який пережили українці з Бучі та Маріуполя.

ВИСНОВКИ

Отже, здійснене дослідження було спрямоване на вивчення двох тематичних блоків, присвячених історичній ретроспективі становлення практик тероризму відповідно до соціокультурних чинників і розвитку інституту покарання як дисциплінарної культурної практики. Поєднання зазначених тематик було зумовлене сучасною геополітичною ситуацією на території України, відповідно до якої виникла потреба в чіткому визначенні діяльності російської держави-окупанта як терористичної та пошуку варіацій несення відповідальності за скоєні нею злочини.

Насамперед було проведено аналітичний огляд явища «тероризм» у логіці його історико-лінійного розвитку. Визначено соціокультурні передумови появи тероризму на основі функціонування первинних терористичних угруповань, таких як сикарії, асасини та індійські туги. З'ясовано, що кожна з вказаних терористичних організацій характеризувалася застосуванням насильницьких методів, релігійними та політичними мотивами. Водночас витоки європейського тероризму були пов'язані зі сприйняттям «влади жаху», що зумовило більш узагальнений погляд на тлумачення терористичних практик. Зазначено, що тероризм як обов'язковий феномен суспільно-політичного життя ХХ століття зазнає значних трансформацій, які, зі свого боку, зумовили пошуки визначення тероризму як у наукових колах, так і на рівні міжнародного законодавства. Заразом у роботі розглянуто соціокультурне підґрунтя актуалізації тероризму в ХХІ столітті відповідно до сакральнo-семантичної кризи в культурі та принципів постмодерну. Визначено ключові риси сучасних практик тероризму відповідно до поглядів Ж. Бодріяра. Водночас на основі праць французького культуролога було обґрунтовано терористичну сутність злочинів російської держави на території України та проаналізовано принципи культури держави-агресора.

Друга частина роботи була спрямована на виявлення специфіки формування інституту покарання в процесі трансформацій

західноєвропейського суспільства. З'ясовано, що значним досягненням у розвитку каральної системи в європейських країнах став відхід від публічної смертної кари до видозмінення інституту в'язниці. Відповідно передумовами цього процесу були визначені економічні аспекти, що полягали в збільшенні виробництва, зростанні матеріального забезпечення; політичні аспекти, які передбачали зміну устрою, впливи сусідніх держав, зокрема Перша світова війна; соціальні зміни, що включали в себе й зміну характеру злочинців тощо. Очевидно, що така зміна правової системи відбувалась у кожній країні у свій історичний час та у свій спосіб. Проте, спираючись на фундаментальне дослідження М. Фуко, можна визначити приблизні межі від 1830 по 1848 роки. Зазначено, що метою покарання постало перевиховання та реабілітація злочинців, було відхилено функцію залякування. Водночас у процесі дослідження було звернуто особливу увагу на зміни практик покарання на початку ХХ століття внаслідок появи міжнародного гуманітарного права. У контексті зазначеного було розглянуто сучасні види покарання міжнародного рівня за злочинну діяльність у вигляді санкцій проти Російської Федерації через повномасштабне вторгнення на територію України, а також наведено приклади несення колективної відповідальності за злочини проти населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Апресян Р.Г., Гусейнов А.А., Максимов Л.В. Мораль и рациональность. Москва: ИФРАН, 1995. 197 с.
2. Апресян Р. Этика силы – в противостоянии насилию и агрессии. *Вопросы философии*. 2010. №9. С. 143-153.
3. Бодрийяр Ж. Гипотезы о терроризме. *Sygm.* 2016. URL: <https://syg.ma/@exsi-exsistencia/zhan-bodriiar-gipotiezy-o-terrorizmie> (дата звернення: 15.04.2022).
4. Бодрийяр Ж. Дух терроризма. Войны в заливе не было. Москва: Рипол-классик, 2016. 252 с.
5. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла. Москва: Добросвет, 2000. 258 с.
6. Борисов С.Н., Борисова О.С. Философско-культурологический анализ современного терроризма. *Научные вестн.* 2007. № 9(40). С. 253-262.
7. Галактионова Ж. Туги секта – индийских душителей. URL: <https://travelask.ru/articles/tugi-sekta-indiyskih-dushiteley> (дата звернення: 10.04.2022).
8. Гоббс Т. Левиафан / пер. с англ. А. Гутермана. Москва: Мысль, 2001. 478 с.
9. Грачев С.И. Терроризм и контртеррористическая деятельность: вопросы теории. Нижний Новгород: ФМО/ИСИ ННГУ им. Н.И. Лобачевского, 2010. 242 с.
10. Гупта Д.К. Тероризм та політичне насильство: як їх розуміти. Київ: Основи, 2010. 400 с.
11. Дафф Э., Гарланд Д. Размышления о наказании. Oxford: Oxford University Press, 1994.
12. Зимбардо Ф. Эффект Люцифера. Почему хорошие люди превращаются в злодеев / пер. с англ. А. Стативка. 4-е изд. Москва: Альпина нон-фикшн, 2017. 740 с.

13. Королев А.А. Международный терроризм на современном этапе. *Знание. Понимание. Умение*. 2008. URL: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/6/Korolev_terrorism/ (дата звернення: 10.04.2022).
14. Кудашов В.И. Терроризм как порождение глобализма. *Осмысление глобального мира*. Красноярск: Литера-Принт, 2007. С. 167-173.
15. Резолюція 49/60 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1994 року «Заходи боротьби проти міжнародного тероризму». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_502#Text (дата звернення: 10.04.2022).
16. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / пер. с франц. Владимира Наумова. Москва: «Ad Marginem», 1999. 480 с.
17. Хейзинга Й. Homo ludens. Человек играющий. Москва: Азбука-Классика, 2019. 400 с.
18. Холмс Р. Терроризм, жестокость и ненасилие. *Альманах «Метафизические исследования»*. Вып. 216. С. 349-369.
19. Хоффман Б. Терроризм – взгляд изнутри. Екатеринбург: Ультра.Культура, 2003. 536 с.
20. Ягунов Д. Реабілітація злочинців як мета покарання: атавізм або вимушена необхідність? (філософсько-правовий аналіз). *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. №60. С. 145-153.
21. Binder G. Punishment theory: Moral or political? *Buffalo Criminal Law Review*. 2002. Vol. 5. P. 321-372.
22. Ganor B. Defining terrorism - is one man's terrorist another man's freedom fighter? *ICT's Publication*. 2010. URL: <http://www.ict.org.il/Article.aspx?ID=1123#gsc.tab=0> (accessed date: 12.04.2022).
23. Miller S. The moral foundations of social institutions: a philosophical study. New York: Cambridge University Press, 2010. 371 p.